

האלוהות כמהות עתיקת נשימה

בכדי לחוש את הנשגב, שחר "מדלג" על אלפי שנותיהן עמוסות המסורות והשינויים של הדתות המערביות (ובעיקר הדת היהודית) ופונה אל המרחבים הגדולים, בעיקר נופים ירושלמיים ו"צבא השמיים" – הכוכבים והירח. פנייה זו אל המרחבים היא, אליבא דשחר, חלק מן הניסיון לחוש את הנשגב ללא "מתווכים" דתיים (טקסטים מקודשים, מקומות מקודשים, מעשים מקודשים וכדומה), היישר ממקור ההתגלות עצמו. משום כך קרבתו של שחר אל הדתות הארכאיות, דוגמת האלים הכנעניים שהיו חלק מאותה פיסת ארץ שבה גדל ושהה שחר, היא קרבה מתבקשת ששחר נוטה לטפח אותה. טיפוח זה מקבל ביטוי מפורש גם בטמפרמנט הפרימיטיבי המשוך לגבריאליזם, לוריא, גיבור ההיכל:

"כך", ניצנע ורטהיימר ראשו בעצב, "יש בכך יסוד פרימיטיווי חזק מאוד." "הצרה היא" – אמר גבריאלי – "שאתם כולכם איבדתם את הקצב הטבעי של הדברים, ובאנגלית הוסיף: "The world is out of tune" מין תיאוריה היתה לו, לגבריאלי, שהבריאה כולה, על כל גילוייה, איננה אלא עניין של גלים, של מקצבים, של ריתמוס כזה או ריתמוס אחר, ושהצרה עם עולמנו המודרני היא שאטום הוא למקצבים הטבעיים של קולות וצבעים ומקומות ואוֹיִרִים ומימות וימים ולילות וחיים ורוחות".¹

הניגוד שבין העולם המודרני לעולם הפרימיטיבי הוא ניגוד בסיסי של היכולת לחוש את העולם, על כל חושיו.² ומתוך תחושה מלאה ובלתי-אמצעית זו של העולם מתכוננת ועולה גם תחושת המרחבים הגדולים, תחושה אשר מגלה לדובר ולדמויותיו איזו מהות נשגבת שהיא מעבר לעולם הזה. תחושה זו, מעיד הדובר על עצמו, נחוותה לראשונה בילדות המוקדמת ובשעות הלילה:³

"פגישה ראשונה זו עם שמי הלילה הלמתני בחרדה עמומה. ראיתי את השמים והנה הם פתאום שחורים ובהם נקודות אור רחוקות קטנות." "אלה הם הכוכבים", אמר לי גבריאלי והוסיף: "צבא השמים". אי-מזה חרקה דלת ונפתחה, ומתוך הסדק שנפתח בקיר החושך האטום נשפך החוצה סילון של אור שהגיע עד למרגלות הברוש שבפתח חצרנו, ועטף את פאת גזעו במטלית של יום. לשונות רוח צוננות, קלות, רחשו בין הענפים והביאו אתן מרחוק, מעבר הר הצופים, ריח של לחלוחית אדמה וקולות קטנים, מזמזמים, מתפצחים, מנסרים, קולות של חיי לילה חורקים, מאותתים פתאום ונפסקים פתאום, והיית חומת העיר העתיקה וההרים סביב, הר הזיתים והר הצופים השרויים בחשיכה, היתה נוכחת ועוצרת נשימה בכובד מהות עתיקת נשימה, איומה בממדיה שהם מעבר למידת האדם, בנצחיה שהם מעבר לנצח האדם ובאדישותה לאדם הקטן הרוחש על גבה. אותה מהות של הרים ושמים, בה חשתי במעומעם בשוטטויות היום בשבילי

¹ יום הרוזנת, עמוד 127.

² במקום אחר מתאר שחר כיצד כותב גבריאלי בפנקסו כי "הבריאה כולה, על כל גילוייה, איננה אלא עניין של גלים, של מקצבים [...] ושהצרה עם עולמנו המודרני היא בכך שָאָטום הוא למקצבים הטבעיים", ומוסיף גבריאלי ואומר לְפֶלָה אהובתו כי "מבחינה זו אנחנו שנינו נורא פרימיטיביים. אנחנו דומים לפֹּשִׁים שמתחילים להתנועע לקצב כל תיפוף שמגיע לאוזניהם" (על הנר ועל הרוח, עמוד 21). את תפיסה זו כורך שחר ב"תורת הריקודים" שלו לפיה מהות הריקוד היא לחוש את הקצב הטבעי של העולם ולהיענות לו במקצבי הגוף.

³ במקום אחר מנגיד שחר תפיסה בלתי-אמצעית זו של העולם לו לזו המודרנית, המנותקת, אלא לתפיסה שכלית, מתמטית ומופשטת של העולם, ומוסיף ואומר כי קליטת המקצב הטבעי של הדברים מקרבת אל מהותם וזוהי מידה של "טוהר", טוהר אשר מאפשר את הזיקה הבלתי-אמצעית לאלוהים ("על חייו ועל מותו של אביי", מתוך "שפמו של האפיפיור", עמודים 208-214). עוד בנושא הריקודים, כחלק מתפיסת האמנות של שחר, להלן בפרק ט.

העפר בין דרדרי ההרים וטרשיהם, העיקה עלי ביתר-שאת בעולם הלילה שנתגלה לי. ההרים והשמים בלילה נעשו ממשיים יותר במהותם הרחוקה, מעיקים יותר בממשותם באפילה.⁴

הנשגב אצל שחר לעולם מתואר כ"מהות עתיקת נשימה", יחד עם ממדים "שהם מעבר למידת האדם". כלומר יש כאן גם קדמוניות בזמן, ביטוי מילולי המבקש דרך תכונת העתיקות-ללא-סוף להמחיש את נצחיותה של המהות הזו, וגם כבירות במרחב – כלומר היא מעל ומעבר ליכולת המדידה של האדם, גם כן ביטוי הבא להמחיש את "שבירת הכלים" התפיסתיים של האדם – כלומר, גם המרחב עצמו שהוא פרדיגמה הכרתית אנושית איננו מכיל את אותה מהות כבירה. ובכדי להדגיש את היות מהות זו מעל ומעבר לאדם – את היותה טרנסצנדנטית, מוסיף שחר ואומר כי היא מעבר ל"נצח האדם" כלומר גם תפיסת הנצח האנושית איננה אוחזת בשוליו של הנצח הזה, גם המילה "נצח" קטנה מדי.

יסוד חשוב נוסף שעולה מתיאור זה הוא האדישות של מהות נשגבת זו "לאדם הקטן הרוחש על גבה". כלומר, לא יחס של זיקה חמה של איזשהו שיג ושיח, של איזשהו קשר עם האדם יש לה למהות נשגבת זו, כי אם להפך – היא כבירה מדי, ומה לה ולאדם הקטן אשר היא מפנה לו את גבה והוא רוחש עליו בהסתר פנים מוחלט.

במקום אחר מתאר הדובר זכרון ילדות של הליכה לנוכח נופי ירושלים וסביבותיה, זיכרון אשר מדגיש את החיצוי הפרדיגמטי הקיים בין עולם האדם לבין הישות הנשגבת אשר מומחש ביתר-שאת דווקא דרך התאחדות גדולה עם מרחבי העולם הזה:

"כשהגעתי אז אל הר-הצופים, השקפתי תחילה לצד ירושלים: העיר העתיקה על חומתה ועל מגדל-דוד הניבט מרחוק ועל מסגד עומר ועל צריחי כל כנסיותיה וכיפותיהן, ועל הר-הזיתים ועל טור-מלכא, ועל בתי העיר החדשה ועל השמים הבהירים הנקיים מכל ענן – הכל נראה צלול וקיים ועומד ומוסבר מתוך עצמו ונובע מתוך עצמי, כאילו אין אני ילד אחד, מן ברייה קטנה המציצה על המרחב המקיף אותה, אלא להפך: ירושלים כולה על ההרים סביב לה, על המרחב כולו הסובב את ההרים ואת השמיים, כל אלה שרויים בתוכי, וגופי הוא שמקיף אותם סביב, ומתוכו הם נובעים, ובתוכו הם קיימים. משם המשכתי לעלות אל הפיסגה לעבר האמפיתיאטרון אשר במדרון הפונה מזרחה. מדבר יהודה וכיכר הירדן ורמת הרי מואב נפקחו בבת-אחת בדממה: מרחב צלול ועמוק וגבוה מפעים בכובד מהות עתיקת-נשימה, איומה בממדיה שהם מעבר למידת האדם, בנצחיה שהם מעבר לנצח האדם ובאדישותה לאדם הקטן הרוחש על גבה. אי זה בית אשר תבנו לי, ואי זה מקום מנוחתי – השמים כסאי והארץ הדום רגלי, ואלה נדחקים בכוח לאיזה שהוא אולם כדי לתפוס שם את האלוהים בקצה זנבו! למילה "אלוהים" היתה משמעות לגבי דידי, הרגשתי משהו מן המרומז בה רק כשעמדתי, יצור קטן, בטל ומבוטל ונפעם, כנגד ההרים ומרחבי המדבר ואינסוף השמיים והכוכבים המספרים כבוד אל באין אומר ובאין דברים ובלי נשמע קולם."⁵

⁴ קיץ בדרך הנביאים, עמודים 12-13. תיאור זה לחלוטין קיים בסיפור "שיעור ראשון", שהוא הסיפור האוטוביוגרפי ביותר של שחר. בסיפור זה לא גבריאל הוא שמוציא את הדובר הילד החוצה, אלא, כצפוי, אביו. ראו "שפמו של האפיפיור", עמודים 215-217.

⁵ יום הרוזנת, עמוד 91.

תחילתה של ההארה היא בגילוי העולם ובהתמזגות איתו – "הכל נראה צלול וקיים ועומד ומוסבר מתוך עצמו ונובע מתוך עצמי", מראות המציאות פועמים במלוא עוזם והילד מרגיש באופן מפתיע כי כל המרחב הגדול של ירושלים וההרים אשר סביב לה ומעבר להם מצוי בתוכו. נדמה כי הדובר חורג מגופו הקטן, מהיותו ברייה קטנה הלוקחת חלק במרחבי ירושלים, וכמו קונה לעצמו גוף גדול יותר שגודלו כגודל המרחבים, גוף שמכוחו הוא מרגיש את המרחבים כאברים שלו, אברים חיים ופועמים במלוא החיות. אלא שמתוך חוויה זו, ממשיך הילד את סיורו ועולה אל הפסגה ומשם נפרשים נופים חדשים, המקרינים הוד קדומים אשר מכה בסנוורים את הילד אשר עם כל קיבולת הכרתו הגדולה אשר בכוחה כמו להקיף בגופה את כל ירושלים וסביבותיה – לפתע נפגשת בנוכחות שהיא הרבה-הרבה מעבר לכוחה כיוון שהיא הרבה-הרבה מעבר למידת האדם.

את הנוכחות הנשגבת הזו מוכן שחר לכנות "אלוהים" כמי ש"עושה טובה", כמי שאומר "ניחא". ואין הוא עושה זאת אלא מתוך ההשוואה לאלוהים של ה"דתיים", כלומר לאלה שמנסים לתפוס את "קצה זנבו" דווקא בבית הכנסת. שחר לא מבין מה לבית הכנסת הקטן, הדחוק והמוגבל, ולאלוהים, שכן האלוהים שהוא מכיר זה האלוהים הזה – אותה מהות עתיקת נשימה המגלה את שולי סרח גלימתה מבעד למרחבי העולם הקדומים, העצומים והמסתוריים. האלוהות היא ישות כבירה הממחישה לו לאדם עד כמה הוא זעיר ובטל, ישות המאפֶּסֶת את היקום כולו מעצם היותה. זוהי חוויית האלוהות וזהו מקורה אליבא דשחר, זהו שורש הנשגב בעצמו, ללא מתווכים, ללא שליחים ושליחי-שליחים. ובכדי להביא "תנא דמסייע" לתחושתו זו הוא מצטט בשינוי קטן את דברי ישעיהו הנביא – "כה אמר ה' השמים כסאי והארץ הדם רגלי אי זה בית אשר תבנו לי ואי זה מקום מנוחתי".⁶ בין אם התכוון לכך ובין אם לאו, שחר שם עצמו כנביא ומזכיר לעובדי האלוהים, ל"דתיים", שמרוב עיסוקם במצוות הדת את העיקר הם שכחו – את האלוהים בעצמו, את המגע עם נוכחותו והכרת נוכחותו שהן-הן יסוד עבודתו.⁷

במקום אחר, יחס בלתי-אמצעי זה לנשגב ולמילה המייצגת אותו, "אלוהים", ממחיש עד כמה שחר רחוק מלשייך למבנים דתיים כלשהם קדושה אפריורית, סוג כלשהו של אלוהות. לא רק בית הכנסת איננו מקום של אלוהות, אלא גם הטקסט הדתי, המיתולוגי, איננו "אלוהי" אלא אם הוא מהדהד את חווייתו שלו, אלא אם כן הוא מרטיט בו את אותה אלוהות שהוא חווה על בשרו:

"הריטוטים העמומים הבוקעים ועולים ממעמקי ההרים בחושך עם דממת כוכבי השמיים הרחוקים במסעי הראשון אל פאת-הלילה בזרועות אבא הם שניעורו בי בפגישתי הראשונה עם האלוהים הנלמד. למדתי בבית הספר "תחכמוני" שבשכונת מקור-ברוך, וכשקרא המורה בשיעור לתנ"ך "בראשית ברא אלוהים את השמיים ואת הארץ, והארץ היתה תוהו ובוהו וחושך על פני תהום" גאתה בי פתאום עד ללא-הכיל מהות האיתנים המתממשת בחושך. "ויאמר אלוהים יהי אור" ובקיר החושך נבעה סדק ודרכו פרץ האור הכלוא לעטוף במטלית של יום את קזוזות האדמה ואת הסלעים. חשתי את הדברים לאשורם, מבפנים, והמלים הכתובות והנאמרות הלבישום במטבעות-לשון עוברות ומתגלגלות מאדם לאדם. עם שמיעת הדברים היוצאים לראשונה מפי המורה, אדון אבישר, יחלתי בלב נפעם להתרחשות פלא הלילה ההוא. הנה תקום דממה גדולה בכיתה ועוד מעט קט יישמע קול האלוהים הקורא מעבר לה, וכבר הרתית כי מורא גדול

⁶ ישעיהו סו, א.

⁷ עוד על הביקורת של שחר על הממסד הדתי ראו להלן, פרק ט.

והולך. כעין רחש עבר בכיתה, שזור ציחקוקים ושכרי דברים. דומני שהמורה אמר משהו, וחזר ואמר, ומאחורי גבי עלה גיחוך של ילדים [...] לחיי בערו והמורה החל לשדל אותי שאקרא, ואני לא ידעתי מה לקרוא כי חיכיתי לקול האלוהים" [...]⁸

תיאור זה הוא המשכו של תיאור חוויית האלוהים הראשונה של הדובר הילד שהבאנו לעיל. הוא המשך, מכיוון שהילד מתייחס בכובד ראש למילה "אלוהים", אותו אלוהים שהוא חש כשיצא אל הלילה עם אביו ונחרד לנוכח אותה "מהות עתיקת נשימה". ומכיוון שהילד נפגש לראשונה עם אותו "אלוהים" בטקסט הנלמד – הוא מתייחס אליו באותו כובד ראש. זוהי פגישה ראשונה עם המילה "אלוהים", עם סיפור הבריאה שעבורו הוא מציאות לכל דבר, אין רפלקסיה חיצונית מעקרת, זוהי מציאות אותה הוא מרגיש "מבפנים", ולכן הילד "תובע" מן המילה להיות אותה נוכחות, אין פער בין מציאות טעונה כל כך לבין מילה טעונה לא פחות והוא מצפה מן ה"אלוהים" שבמילה להנכיח את דממת הפלא וקול האלוהים מטיל המורא שמבעד לה. אלא שזה לא קורה – אותה מהות עתיקת נשימה לא מגיחה מקריאת הפסוק על ידי המורה בכיתה. ואולי הדבר כן היה מתרחש אילולא ההקשר ה"חילוני" שבו נאמר הפסוק שחילל את הרגע המכונן הזה. מסתבר כי המורה והילדים בכיתה רחוקים לחלוטין מתחושתו של הדובר הילד שגם כאן מצטייר כבודד במועדו, כאישיות חריגה בפתיחותה המיסטית אל המהות שמעבר.

כך או כך, דווקא יחס בלתי-אמצעי זה אל הטקסט הדתי ממחיש את יחסו העצמאי של שחר אליו – אם אין תחושה פנימית של הנאמר, אם אין בטקסט המקודש הדהוד של חוויה המוכרת לו לשחר – הרי שאין הוא אלא עוד טקסט. הטקסט לא נושא קדושה מעצמו ואיננו יכול להיות מתווך להוויה טרנסצנדנטית, דתית או מיסטית ששחר לא הכיר מלפני כן. במילים אחרות, שחר מכיר במהות הדתית כגוף מסורתי שיש בו פוטנציאל גילוי של הנשגב ואינו כופר בקיומו, לכן הוא לא מתייחס בצורה מבטלת לדתות ולא מקבל את הביטול האפריורי של המבנים הדתיים כולם (טקסטים, פולחן, חוויות) כמבנים חברתיים גרידא, נטולי יסוד טרנסצנדנטי של ממש. ברם, שחר כן בוחן כל מסורת דתית במבחן הנגיעה האישית – האם דברי המסורת מציתים בו חוויה אותה הוא מכיר באופן בלתי-אמצעי, או לא. לבחינה בלתי-אמצעית זו של כל מסורת דתית יש יתרון וחסרון, לשיטתו של שחר עצמו:

היתרון הוא האותנטיות החווייתית המעניקה עומק ריאליסטי לחוויה הדתית הבאה לידי הגשמה בכתבי שחר. שחר לא יבטא כל נהייה אל הנשגב באופן מלאכותי, כמצוות אנשים מלומדה, כחלק משימוש אוטומטי במונחים דתיים, מיתולוגיים או מסורתיים אחרים. שחר לא מוכן לקבל אלא את מה שעניו רואות. החיסרון הוא פוטנציאל ההחטאה – מן הסתם לא כל דבר מסורת, לא כל גילוי דתי או אחר שירד לעולם על-ידי מאן-דהוא בעבר בהכרח נקלט בחושיו של אדם פרטי זה או אחר, במקרה הזה סופר היכל הכלים השבורים.

יש להדגיש כי ניכר מכתבי שחר שדברי המסורת הדתית עצמם, בין אם טקסטים דתיים ובין אם השתתפות במעשים דתיים, בפולחן, כמעט ולא נוגעים בשחר כשהם לעצמם, כלומר אינם מציתים בו חוויה חדשה, כזו שאיננה מהדהדת חוויות שכבר התנסה בהן, ממקומות אחרים. ביטוי ספרותי לדוגמא המסכם מצב עניינים זה, ניתן למצוא בסיפור המוקדם "על הצללים והצלם"⁹ המתאר את התבגרותו של אפרים, ילד שגדל לתוך משפחה וחינוך דתיים, אך עוזב אותם מתוך מחנך נפשי

⁸ שפמו של האפיפיור, עמודים 221-223.

⁹ מותו של האלוהים הקטן, עמודים 151-184.

ומתוך הכרה עצמאית – הכרה אשר מצד אחד מפעם בה האלוהים, אך מצד שני אלוהים זה איננו נמצא דווקא בדת, על כל הקשור בה:

“היה נמנע ככל האפשר מלקחת חלק בחייהם הציבוריים של בני-כיתתו ושל בית-הספר, ומעולם לא יכול להשתחרר מן ההרגשה שהוא נמצא מעל ומעבר לנעשה סביב לו. זה כבר חדל מהאמין במצוות תפילה וברכה ובמרביתן של חובות עשה ולא-תעשה, ולאמיתו של דבר לא נסתבר לו מעולם מדוע עליו לברך, להתפלל ולשבח את ה' כל-כך הרבה יום-יום על שנולד בעל-כרחו ועל שעתיד הוא למות בעל-כרחו. עם כל תחושת האלוהים הגדולה, הכללית והכוללת, שהיתה מפעמת בו, לא השלים עם הרעיון שאלוהים זה דורש ממנו רמ"ח מצוות עשה ושס"ה מצוות לא תעשה. וכשם שלא יכול להשלים עם כל כפיה ביחסים שבין אדם לחברו, כל עוד אין כפיה זו נדרשת להגנת החלש מפני אכזריותו של החזק,¹⁰ כן התקומם בלבו נגד כפיה ביחסים שבין אדם למקום. הוא נכנע למרות אביו ומוריו ושאר נציגי החברה ונציגי אלוהים עלי אדמות, כל עוד לא החלה אופפת אותו תחושת חנק וכל עוד היה בכוחו להימנע מהתנגשויות. למן גיל צעיר מאוד היתה מבעתת אותו הרגשת חטא, כי על כל צעד ושעל שעשה מובטח היה לו שהוא עובר עבירה כלשהי, ועם כל תשוקתו הרבה להיות שלם עם אלוהים ואדם, נמצא תמיד דש עוונות בעקביו. הוא היה בעיני עצמו חוטא גדול על שהגיע ללימוד נביאים אחרונים. הוא חזר וקרא בהם והם חזרו והעניקו לו תמיד את הבטחון בדרכו שלו: “הגיד לך מה טוב ומה ה' דורש ממך, כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלוהיך.”¹¹

המחנק הנפשי מפני כל מסגרת דתית שאיננה מתקבלת על הנפש, יחד עם ההכרה בנשגב המוחלט, הטרנסצנדנטי, ויחד עם הצורך התמידי בחיפוש אחריו – לעולם דוחפים את גיבורי שחר בשני כיוונים שונים אך משלימים: אל האמנות והמעשה האמנותי מצד אחד, נושא שיידון בהמשך,¹² ואל הרגשת המרחבים הגדולים והפתוחים שמעבר למידת האדם.

עבודת כוכבים ומזלות

ואמנם, כחלק מנהייתו אחר הנשגב הבלתי-אמצעי, מגיע שחר עד למחוזות עבודת הכוכבים והמזלות, הנחשבים זרים מאוד לבן המאה העשרים, בוודאי ביחס לבני התרבות המערבית ועוד יותר לבן העם היהודי שאת חינוכו קיבל או תחת כנפי המסורת הדתית המונותאיסטית או כאדם חילוני שאינו מחויב לדת או מסורת כלשהי. היחס המיוחד בכתיבי שחר לכוכבים בכלל ולירח בפרט נובע בראש ובראשונה מהתגלותו של הנשגב במתכונתם. הירח והכוכבים מתגלים כממשות שהיא מעל ומעבר להיותם גופים שמימיים פיזיים הנקלטים בחושים, הם ישויות עתיקות, כבירות ומוחשיות מאין-כמותן המבטלות את עולמו הקטן של האדם ושבות ומגלות מבעדן ודרכן את ההוויה הנשגבת שמעבר להן:

“הירח המלא הגיע לאמצע השמים והגיה את מלוא חוג האופק מכתף-הר-מואב ועד עמק-רפאים, ופתאום התעלף העולם בדממה רוטטת-מתח: במרקם הכסוף פרפרו הַיּוֹת אחרות בתוך ומעל

¹⁰ טיעון המצביע על היסוד האתי הדומיננטי בכתיבי שחר, כפי שיידון בפרק ג.

¹¹ שם, עמוד 163.

¹² פרק ט.

ומעבר למהויות העתיקות המגובשות כבר בלבוש הנראה-לעין של כוכבים וירח והר ועמק זית ותאנה אשר חלף כל ממשותם המשקפת את עצמיותם בלשון המראות והריחות והקולות והטעמים והמגעים – שומר כל אחד על סוד יחודו וכולם ביחד על ההוד המלא והרענן והחודר והרחוק והאדיש והקדמון והנורא של הנעלם המקריין בו גליו עלינו ודרכנו אל אשר מעבר לנו.¹³

גם בתיאור זה חוזרת להופיע אותה ישות נשגבת, טרנסצנדנטית, מבעד לירח המלא המאיר את האופק, על נוף ההרים והעמק. ישות זו מתוארת כ"הַיּוֹת אַחֲרוֹת" המפרפרות "בתוך ומעל ומעבר למהויות העתיקות", כלומר היא נעשית גלויה דרך המהויות העתיקות של העולם הזה, ואותן מהויות עתיקות משמשות כתווך לאותה ישות נשגבת שגם כאן מתוארת כקדמונית, והיא חיה וקיימת ועם כל היותה אדישה ונוראה – היא מקרינה דרך העולם והאדם אל אשר מעבר לו.

תיאור זה יותר משהוא מגלה הוא מסתיר. הישות הזו היא ישות "נעלמה", ומרגישים אותה כקרינה שהיא מעין קריאת כיוון מוחשית אל הנשגב. וכאן מראה כדור הירח המלא והכוכבים הוא חלק בלתי נפרד מן הטריגר לפתיחת הפתח הזמני הזה שבו מפציעה קרינתו של הנשגב. חשיבותם של הירח והכוכבים נובעת בראש ובראשונה מהיותם מתווכים קבועים לבקשת אותו נשגב שבמוחש, שעם כל היותו מעל ומעבר הרי שיש לו "מבואות" בדמות ירח וכוכבים, מהויות כבירות ועתיקות, שבאורח מסתורי אך מוחשי, שבאורח גלוי אך חמקמק וחריג, פותחים פתח נדיר אל אותן מהויות שמעבר.

מצב עניינים זה של הכוכבים כמהויות כבירות שאינן אלא מבואות, בבחינת בני משפחה רחוקים, של הנשגב – יש להדגיש אותו, כיוון שהוא מנטרל מראש נסיונות לתאר תמונת עולם זו ואת היוצא ממנה (כפי שנראה להלן) כתפיסה פשטנית של עבודת הכוכבים, תפיסה לפיה הכוכבים עצמם הם האלים והם מנהיגיו של העולם, בעוד למעשה פני הדברים שונים מתיאור עניינים זה בשני אופנים: ראשית, החוויה הבלתי-אמצעית של הכוכבים מחריגה אותם מהיותם "כוכבים" סתם, גוף פיזי שמימי גדול, לכדי מהות העומדת בפני עצמה ונחווית באופן שונה לגמרי, הנושק אל הנשגב. כאן יש להיזכר באותה טענה שהבאנו לעיל הקשורה בגבריאל לוריא הקורא לעצמו "פרימיטיבי" בניגוד לאדם המודרני – שאינו מרגיש את קצב הדברים עצמם. אין זאת כי אם "כתב הגנה" קטן המנסה לספר סוג תודעה וחוויה שונה שיש להשיגו באופן בלתי-אמצעי אחרת ייחשב זר ומוזר לאדם המודרני. שנית, עם כל החוויה השונה הזו, הבלתי-אמצעית הזו, של הכוכבים – עדיין הם עצמם אינם הנשגב, אלא מבואות אליו, בבחינת אֶתֶר אל מהות שהיא מעבר. לכן יש לומר מראש כי מהות הכוכבים ועבודת הכוכבים אצל שחר רחוקה מכל הגשמה פשטנית של הנשגב ואדרבה – דרך המוחש, המוגשם, מבקשת את מה שמעבר לו.¹⁴

ואכן הירח והכוכבים מלווים באופן תדיר חוויות ודמויות רבות בכתביו של שחר ובייחוד הם נוכחים בסיטואציות שבהן אותן "מהויות שמעבר" מבליחות ואף מאיימות לפלוש אל העולם – בין אם זו אותה הוויה חריגה, המופשטת ורחוקה יותר, ובין אם "קרובי משפחה" שלה, הרי הן

¹³ נינגל, עמוד 102.

¹⁴ היחס שבין הפשטה להגשמה ביחס לנשגב ולכל הופעה של מופלא אצל שחר, הוא נושא שיש לעמוד עליו בנפרד. בתמצית נכון יהיה לומר כי ככל ששחר מעמיק במחוזות החוויה וההתגלות כשלעצמם הרי שהפשטה גדולה יותר והמופלא נטול הגשמה, וככל שהוא מעמיק במחוזות הפרשנות, אל הניסיונות להבין ולהמשיג את המופלא הנחוה – הרי שההגשמה גדולה יותר. דוגמא בולטת לכך ניכרת בניסיונותיו של גבריאל לוריא לדרך בקיומים כמו "נשמה" ו"גן-עדן" ב"על הנר ועל הרוח" (ראו להלן, פרק ז).

אותן ישויות נטולות גוף ורוחות רפאים, המאיימות לחדור אל העולם ולבטל את כולו במחי רגע, ישויות אשר ממלאות את הדובר בחרדה, ב"אימת הישות האחרת", כלשונו.¹⁵

משום כך ישנן לא מעט סיטואציות ובעיקר דמויות "סהרוריות" בכתבי שחר, סהרוריות כפשוטו – הולכות אחר הסהר, דבקות בירח, מתבודדות בלילות, ניחנות בטמפרמנט חולמני ועוברות חוויות מיוחדות תחת ממשלת הלילה והירח, פעמים רבות כשהוא במילואו, וחלקן אף מנהלות איתו ומולו מערכת יחסים מיסטית. דוגמא מובהקת לכך היא דמותה של בלה, אישה חרדית צעירה ונשואה המנהלת מערכת אהבים סודית עם גבריאל לוריא. בלה מכנה את עצמה "איילת השחר" ולה עולם נפשי ומושגי מסוגר ועצמאי, אידיוסינקרטי, שבמרכזו עבודת הירח, הלבנה, ועבודת "אֵל השחר", המלווה בתפיסת עולם מיסטית מובהקת. שתיהן – עבודת הלבנה והתפיסה המיסטית – משתלבות במעשי האהבים עם גבריאל לוריא:

"הלבנה הזאת, " לחשה לו על אזנו בסודי-סודות. " – תסתכל: תראה. צריך לדעת איך. צריך לעלות על הגל המתאים. היא מתעתעת בנו. אם לא תעלה איתה על הגל בעוד מועד, תעלה היא עליך ותרמוס אותך [...] ומאז קידוש הלבנה לא זו בלבד ששלמותה לא נפגמה, אלא להיפך – התמלאה שפע רב. מאז קידוש הלבנה מעניקה היא לבעלה תוספת של ניצוצות מן העולמות העליונים, מקדושת הירח ומקרינת כוכבי השמים ומן הזוהר הראשון, הקדמון, של עפעפי השחר, ומן הרוח החיה באילן-גבריאל, הרוח החולפת מבעד למלבוש החיצון, לקליפת העולם.¹⁶

עולמה המושגי של בלה מערב נופים ומטבעות לשון כנעניות-אליליות, מושגים קבליים כמו "קליפות" ופסוקים מן התנ"ך. הערבוב הזה נעשה בצורה חופשית, כלומר מבלי להיות מחויב לשום אחת מן המסורות מהן הוא לוקח, אלא כמיטב רוחה החופשית של דמותה של בלה. ברם, עולמה הנפשי של בלה הוא הדגמה טובה לגבול אותו דוד שחר איננו חוצה גם במגע עם שגב הכוכבים ועבודת הכוכבים – עולמה של בלה מסוגר מדי וסובב סביב עצמו, הוא איננו יכול להתפענח אלא על-ידי בלה עצמה וכל כמה שגבריאל לוריא מרוחק לעולמה – הרי שאין לו דרך לפענח אותו אל נכון ולאמץ את מושגיו וללמוד מהם הלכה למעשה. בלה היא דמות סהרורית ומיסטית, אך לא פחות מכך היא ילדותית ואזוטרית. אין בפרישה הרחבה של עולמה ובפרישה הרחבה של סיפור אהבתה לגבריאל משום חידוש מושגי או חווייתי של ממש ודווקא ההארות של גבריאל שכן מתרחשות לו במחיצתה של בלה אינן באות לו אלא מכוח התבוננותו שלו שניזון מחוויות ומושגים אחרים.

שחר איננו מרבה לחרוג אל מעבר לחוויה והתיאור הבלתי-אמצעיים, וכשהוא מנסה לעשות זאת, כמו במקרה של בלה – הרי שמראש מדובר בניסיון שהוא ספק רציני ספק לא, בדיוק כשם שבלה היא דמות ספק מחייבת ספק ילדותית. עולמה הנפשי של בלה נע בין מיסטיות משכנעת לבין דמיונות והזיות בהקיץ ללא משקל של ממש ובכל אופן מתקבל הרושם כי הכרתה, על חוויותיה ומושגיה, איננה מוסיפה גילוי מיסטי חדש בעולמו של שחר כי אם מעבדה את העולם הסיפורי שלו בערבוב מושגים קבליים ואליליים אשר יותר משהוא מבהיר – הוא מערפל.

¹⁵ קישור מפורש בין הופעות שונות אלה של אותה "הווייה שמעבר" לבין "אימת הישות האחרת" ורוחות רפאים, מופיע ב"קיץ בדרך הנביאים", עמודים 49-50, כפי שגם יידון להלן.

¹⁶ חלום ליל תמוז, עמודים 156-160. עיקר סיפור האהבה שבין גבריאל לוריא לבלה מופיע בחלום ליל תמוז, עמודים 153-

עמדה זו של חוויה ותיאור ראשוני, ללא משא פרשני מפורט, מקבלת ביטוי חריף ונקי יותר דרך תיאורי כיסופים וגעגוע אל שגב הכוכבים. "עבודת הכוכבים והמזלות" אצל שחר היא בעיקר געגוע ונהייה אל אותה מהות נסתרת ועליונה הכרוכה ב"צבא השמיים". לכן ניכר כי מהות נשגבת זו לא רק פנים רחוקים ומאיימים יש לה, אלא בשעת רצון – היא גם מושא של תשוקה וכיסופים אל עולם שמעבר. תיאורי הגעגועים המרשימים ביותר הם רגעים של חזון הכוכבים בשמיים, כרוכה בהם גם תמונה אסטרוטולוגית, מזלות הכוכבים, ובדרך כלל משולבת בהם גם חוויה מוסיקאלית:

"אני לא פגשתי מעודי את "שברי הכלים" שחסו בסתר אברתה של הגברת לנדאו לפני "הינשוף הפולני", אך כאשר כוחו של זה בנגינה עלי פסנתר [...] היה מפליא לעשות בסתר חדר, וביחוד בשעות הלילה, נים-ולא-נים, תיר-ולא-תיר נפל פתאום תו צלול לתוך מסגרת החלון הפתוח ככוכב נדלק הממלא מיד את חלל הרקיע השחור בגלי געגועים סמויים מרתיתים עד המעמקים בריאות לעצירת הנשימה עם התגשמות התו השני בנקודת האור של הכוכב השני, ואחריו, באלכסון, עוד כוכב ועוד כוכב ושוב נתמלא החלל הריק בגלי ציפיה קצובים להתגשמות נקודות האור להשלמת מסגרתו של מזל הכוכבים, מזל תאומים, ועד שלא הושלם זה כבר החל הפסנתר פורט ומתיז לכאן ולכאן ללא כל סדר גלוי ונראה לעין טיפות תוים מתקרשות לנקודות אור על-פני נימי הכליונות מרעידות הלב לציור מזל כוכבים אחר, מזל טלה, ובצדו מזל אריה ומזל שור ומזל בתולה ומזל דגים. רק עם גויעת המנגינה החלה תופסת את מקומה האימה שבלב מפני מרחבי האינסוף של החלל הריק, הקר, החשוך והסתמי שבין הכוכבים התלויים ללא פשר על בלימה."¹⁷

זוהי חוויית ילדות של הדובר שחוזרת להופיע בהיכל, גם בחוויותיהן של דמויות אחרות,¹⁸ חוויה שהיא ספק הזיה ספק הארה שבה הדמות חוזה באופן ישיר את גלגל המזלות מתוך תמונת הכוכבים. המוסיקה, נגינת הפסנתר, היא זו שמגלה את כתב הסתרים הזה המציף את הדובר הילד בגעגועים וכיליון נפש. עם תום המוסיקה – חוזרים הכוכבים להיות חלק מאינסוף ריק וקר. על המעבר מ"זיקה חמה" ל"זיקה קרה" דרך "כתב הכוכבים" נעמוד במקום אחר,¹⁹ אבל ניכרת כאן הכוונה לצקת משמעות מטפיסית בכוכבים עצמם, משמעות נסתרת שהיא חלק מן הכיסופים אל המהות הנשגבת המתגלה מבעדם ואל מעבר להם. מלבד העובדה שמדובר כאן בחזון בלתי-אמצעי של התורה האסטרוטולוגית העתיקה, חזון זה אינו מוסיף להתפרש וכמובן שלא נעשה איזשהו כתב הלכה למעשה הקושר בין גורל האדם למפת הכוכבים. עיקר כוחה של חוויה זו היא בכיליון הנפש הכרוך בה וביופייה. מהו טיבו של גלגל המזלות הזה, מהו מעמדו, מה הקשר שלו לנשגב ומה הקשר שלו לאדם – כל אלה שאלות שאין עליהן מענה.

ביטוי חריף הרבה יותר לעבודת הכוכבים בכתבי שחר הוא גם ביטוי יחידי ובלתי חוזר אצלו. מדובר בהקרבת קורבן ללבנה במילואה על ידי גבריאל לוריא. מה שמוביל מעשה זה הוא אותו כיליון נפש אל הנשגב, רק שממשתו ועוצמתו חזקים הרבה יותר ומובילים את גבריאל לביטוי פולחני יוצא דופן. יוצא דופן גם ביחס לגבריאל עצמו, גם ביחס לשאר הדמויות בכתבי שחר וגם

¹⁷ קיץ בדרך הנביאים, עמודים 66-65.

¹⁸ למשל שושי רבן, יום הרוזנת, עמוד 172.

¹⁹ להלן, פרק ד.

ביחס לעמדתו העקרונית של שחר שנמנע מלחרוג מתחום החוויה וההתבוננות, נמנע מפולחנים של ממש ומנקיטה מעשית הקשורה במסורת דתית, אלילית, מיסטית או אחרת:

"כשעלה על מיטתו התמלא החדר החשוך געגועים והחלון הפתוח לרַנְחָה אל המזרח התבהר והלך מן האֶדן ולמעלה ועל הנימה המוזרת בלבנה היו פורטות כנפי יונתו המרחפת בחוץ, עד שצללה כרשף ממרום וירדה והתישבה על אדן החלון צללית כנגד הירח הצף מלמטה, להיות לה להילה כתומה. הוא קם להמיית קריאתה והתלבש ויצא אחריה החוצה, אל הירח המִשִיר מעליו את אדמומיות הכתם על אדי הרי מואב ומכסיף והולך ומתעגל ככל שהוא מגביה ונוסק. רגלו לא ניגפה באבן וראשו לא התנפץ אל התהום למרגלות החומה, שעל שוניות ראשה היה ממהר ממגדל דויד על-פני גיא-בן-הנום והעופל וערוץ הגיחון ונחל הקדרון בואכה עמק יהושפט וכל רע לא אונה לו, גם לא היה עלול להדביקו, כל עוד לא נפגעה נפשו-הצרורה-בחי-היונה ופועמת בינות לכנפיה: כשפגעה פעם אבן קלי בכנפה, נפל הוא למשכב ולא החלים עד שלא נרפאה הכנף, גם ידע שעם מותה תכלה נפשו, ועל-כן רק ליונה המרחפת לפניו היה חרד כל משך מרוצתו על-פני התהומות העתיקים, עד שדילג וירד [...] והוא שכב על גחונו על במת הסלע בידי הצמודות לאורך גופו וברגליו הצמודות זו לזו, בקו היונה והירח. על מילאת הדממה העתיקה הרחבה הריחנית הרוחמת בצינתה האדישה פירפרו הנימים המוזרות בלבנה בתאוצת ערגונות רותתת ועולה בכליון ארץ אל ארץ, עד שנפתח קו-צנור-הספירות וזרמת-השפע פרצה בו ממנו אל נשימת הלבנה השואפת-אודם-שפִים ונושפת-סגוליות-כסופה שלעורה, אשר לאורה קם והחזיק אותה מפעמת והוגה מעל למזבח ושלח את ידו לשחוט את יונתו. איל לא נאחז בסבך בקרניו ודמה פרץ ונשפך על המזבח העירום מעצי המערכה. מקרנות המזבח שנת הדם הכחול לאור הירח נטף אחר נטף, וכל אש לא אחזה בגויה המפרפרת להעלות ריח ניחוח בנחירי אלוהים, שיערב לו ויהי לו למשיב נפש מתת הנפש שכלתה עם קרבנה ולא סלחה לו."²⁰

גם כאן ניכר העירוב של מושגים קבליים בכדי לתאר הקרבת קורבן שהיא עבודת הכוכבים, אבל כפי שראינו לעיל – הלבנה במילואה איננה אלא חלק מעבודת האלוהים, חלק הכרחי בפולחן בכדי להגיע אל מעבר לה – "להעלות ריח ניחוח בנחירי אלוהים". היחס כאן לאלוהות הוא נשגב וחשוני כאחד ועומד על הדיאלקטיקה שבין הגשמת האלוהות להפשטתה והשגבתה – שכן תשוקתו של גבריאל אל האלוהי מכוח הֶקְרָבָה מינית ("וזרמת-השפע פרצה בו ממנו אל נשימת הלבנה") ומכוח הֶקְרָבָה היונה, ומכוח תיווך הלבנה במילואה, היא לחוש את האלוהים ממש, וכל זה מרוב כיסופים אליו, לגאות אליו ולגעת בו, "בו" שהוא מעל ומעבר לעולמנו. כיסופים אלה הם המפתח להבנת עבודת הכוכבים הזו, הם המפתח להבנת עיסוקו החוזר של שחר בהוויה הנשגבת שמעבר, הוויה המעוררת בו כיסופים ולא פחות מכך – אימה גדולה. ומה ניתן לעשות עם ישות כבירה שהיא בו-זמנית גם מושא לכיסופים וגם נוכחות אימה שלא ניתן להתקיים במחיצתה? בשורה תחתונה, תשובתו של שחר לכך איננה אלא תיאור של מצבים שונים אלה. הנשגב נותר נשגב – איננו מובן לא במחשבה ולא בקיבולת הרגשית.

ואמנם העובדה שזוהי הופעה יחידנית של הקרבת קורבן בכתבי שחר, לצד העובדה שקורבן זה נכשל כישלון חרוץ (אש לא ירדה מן השמיים על היונה, אלוהים לא התגלה לגבריאל ויותר מכך – נעשה כאן פשע גדול בנטילת נשמתה של היונה שהיא גם נשמתו של גבריאל, כפי שמתואר) – רק מבליטות ביתר-שאת את עמדתו התיאורית והרגשית של שחר שאיננה חורגת מן ההנכחה

²⁰ קיץ בדרך הנביאים, עמודים 52-53.

התיאורית של האלוהי, של הנשגב, של כיליון הנפש ושל אימת הישות האחרת. כל ניסיון לחרוג מכך – נידון לכישלון, בין אם כישלון במציאות המסופר (כמו במקרה של גבריאל לוריא) ובין אם כישלון ספרותי (כמו במקרה של בלה). נדמה כי שחר משתמש כאן בדמותו של גבריאל בכדי לנסות את מה שהוא מעולם לא ניסה – אולי מתוך חוסר אמונה, אולי מתוך חוסר יכולת, אולי מתוך רתיעה מעצם נטילת הנשמה האכזרית הכרוכה במעשה זה.

ואמנם שחר מעיד על עצמו שהוא מעולם לא ניסה להקריב קורבן, ויותר מכך הוא מוסיף ואומר כי את מגעו עם ה"הווייה שמעבר" הוא הכיר באופן פסיבי כאשר דווקא הצד המאיים שבה דומיננטי יותר מאשר הגעגוע אליה. את הווייה זו הוא קושר גם אל אימת רוחות הרפאים:

"בלילות ירח עם יוני שלי, שמעולם לא היו לי, אל עמק קדרון לא ירדתי מעודי, אבל פעם אחת עליתי אל הר הצופים בלילה בו צף הירח המלא ועבר מעבר להרי מואב כתום עולפה בדממה רחבה עתיקת-ימים, מצעפת ליל מדבר יהודה במתח גבוה של הנייה שמעבר, חובקת רגלי תבל בגלי רוחב כתפי ההרים מפסגת נבו עד טור מלכא, ואחר-כך ראיתי חלום. בחלום החוזר היתה הלבנה עולה מעבר להרי מואב ומקריבה אל הר הזיתים וגדלה והולכת ומסגילה והולכת ומוצצת וסופגת לקרבה את מיץ העולם, עד שהייתי מתעורר חרד ונפעם מביעותי ההכרה, שהנה עוד מעט קט תכלה נפש העולם הסחוט. היתה זו אימת הישות האחרת המקיפה את העולם הנגלה פאפוף הים הגדול ורחב-הידיים את הספינה שחרטומה יהין לבקע את קצפו המלקק ירכתיה, ושעל הודו הקדמון מסוגל הנוסע להתענג רק כאשר חשות רגליו את מוצקות הסיפון, וברי לו שאין אנייתו מחשבת להיטרף. אימה אשר כזאת אחזתני רק כאשר חשתי את רוחות-הרפאים הממלאות את החדר הסגור באישון-לילה[...]. עצם התחושה שקיימת ישות הממלאת את הבית, עם כל היותה בלתי-נתפסת בחושי המקום והזמן, היתה לי נוראה מאוד, כלבנה הנוראה בחלום החוזר, שחזר ונזכר לי עם הרמז הראשון ללילות הירח בהם היה גבריאל יורד לעמק קדרון עם יונים שלו."²¹

אלו הם עיקר החומרים המהווים את הממשות הטרונסצנדנטית, האלוהית, בכתבי שחר – הווייה נשגבת שחשים בה כמתח גבוה מעבר לממדי המרחב הגדולים והעתיקים; חלומות על אותה הווייה נשגבת; ותחושות של ישויות רפאים שאינן נענות לזמן ולמרחב, ישויות שהן כעין "קרובי משפחה" רחוקים של הנשגב, כפי שיידון להלן.²²

²¹ שם, עמודים 49-50.

²² פרק ז.